

МОРАЛЬНО-ЦІННІСНИЙ ВИМІР ПРАВА: ВПЛИВ ЕТИЧНИХ УСТАНОВОК СУСПІЛЬСТВА НА ЙОГО СОЦІАЛЬНІ ФУНКЦІЇ

MORAL AND VALUE DIMENSION OF LAW: THE IMPACT OF SOCIETY'S ETHICAL ATTITUDES ON ITS SOCIAL FUNCTIONS

Табачин В.І., здобувач кафедри права та публічного управління

ЗВО «Університет Короля Данила»

ORCID ID: 0009-0006-5375-0093

Мета статті полягає у комплексному теоретико-правовому аналізі морально-ціннісного виміру права, з'ясуванні впливу домінуючих етичних орієнтирів суспільства на формування змісту, меж та соціальних функцій правового регулювання, а також у визначенні перспектив розвитку національної правової системи з урахуванням міжнародних стандартів та культурно-історичних особливостей України. Дослідження спрямоване на виявлення механізмів інтеграції моральних принципів у правотворчу та правозастосовну діяльність, забезпечення балансу між правовою регламентацією і моральною автономією суспільства, а також вироблення пропозицій щодо підвищення ефективності правової політики через зміцнення її етичної основи. Проведене дослідження засвідчило, що морально-ціннісний вимір є невід'ємним елементом права, який визначає його легітимність, ефективність та здатність виконувати ключові соціальні функції. Встановлено, що домінуючі моральні орієнтири суспільства безпосередньо впливають на зміст правотворчого процесу, визначаючи як ціннісні основи законодавства, так і межі допустимого правового примусу. З'ясовано, що в умовах глобалізації та культурного різноманіття інтеграція моральних принципів у право набуває особливого значення для забезпечення соціальної єдності та стабільності правопорядку. Аналіз міжнародного досвіду показав, що найефективніші правові системи поєднують універсальні етичні стандарти, закріплені у міжнародних актах, з національними культурними та історичними особливостями. В українському контексті виявлено, що історична традиція, вплив християнської моралі та сучасні євроінтеграційні процеси формують унікальну модель морально-ціннісного виміру права. Особливу увагу приділено ризикам, зокрема моральному релятивізму, політичній інструменталізації моралі та необхідності адаптації правових норм до змінних моральних орієнтирів суспільства. Запропоновано у дослідженні напрями розвитку правової системи, зокрема вдосконалення правотворчості з урахуванням етичних стандартів, розвиток правової освіти та створення інституцій для узгодження моралі з правом, здатні зміцнити етичну основу правопорядку та підвищити його стійкість у сучасних умовах. У статті вперше на комплексному рівні розкрито морально-ціннісний вимір права як системний чинник його формування, функціонування та розвитку, із врахуванням впливу домінуючих етичних орієнтирів суспільства на зміст правових норм і меж правового регулювання. Запропоновано авторське визначення морально-ціннісного виміру права як здатності правової системи інтегрувати загальнолюдські та культурно зумовлені моральні принципи у процес правотворчості та правозастосування з метою забезпечення соціальної єдності, справедливості та легітимності правопорядку. Уточнено взаємозв'язок між рівнем правової культури суспільства, станом правосвідомості громадян і ефективністю морально-ціннісного впливу на право. Систематизовано ключові ризики, пов'язані з множинністю моральних систем, моральним релятивізмом і політичною інструменталізацією етичних норм, що дозволяє виробити більш точні критерії для оцінки моральної обґрунтованості правових рішень. Розроблено концептуальні підходи до гармонізації права з моральними орієнтирами у постконфліктному та багатокультурному середовищі, що може слугувати основою для вдосконалення правотворчої та правозастосовної практики в Україні та інших державах, які перебувають у стані правових і соціальних трансформацій.

Ключові слова: морально-ціннісний вимір права, етичні орієнтири, правотворчість, правозастосування, соціальні функції права, правова культура, правосвідомість, моральний релятивізм, міжнародні стандарти, правова освіта, гармонізація права і моралі, правова політика

The purpose of the article is to conduct a comprehensive theoretical and legal analysis of the moral and value dimension of law, to determine the influence of dominant ethical guidelines of society on shaping the content, boundaries, and social functions of legal regulation, as well as to identify prospects for the development of the national legal system, taking into account international standards and the cultural and historical characteristics of Ukraine. The study aims to identify mechanisms for integrating moral principles into law-making and law enforcement, to ensure a balance between legal regulation and the moral autonomy of society, and to develop proposals for improving legal policy by strengthening its ethical foundations. The study has shown that the moral and value dimension is an integral element of law, determining its legitimacy, effectiveness, and ability to perform key social functions. It is established that the dominant moral guidelines of society directly influence the content of the law-making process, shaping both the value foundations of legislation and the boundaries of permissible legal coercion. An analysis of international experience has demonstrated that the most effective legal systems combine universal ethical standards enshrined in international acts with national cultural and historical particularities. In the Ukrainian context, it is revealed that historical tradition, the influence of Christian morality, and contemporary European integration processes shape a unique model of the moral and value dimension of law. Particular attention is given to risks, including moral relativism, the political instrumentalization of morality, and the need to adapt legal norms to changing moral guidelines of society. The proposed directions for developing the legal system including improving law-making in line with ethical standards, developing legal education, and creating institutions to align morality with law are capable of strengthening the ethical foundations of the legal order and increasing its resilience in modern conditions. For the first time at a comprehensive level, the article reveals the moral and value dimension of law as a systemic factor in its formation, functioning, and development, taking into account the influence of dominant societal ethical guidelines on the content of legal norms and the boundaries of legal regulation. The author's definition of the moral and value dimension of law is proposed as the ability of the legal system to integrate universal and culturally determined moral principles into the processes of law-making and law enforcement to ensure social unity, justice, and the legitimacy of the legal order. The relationship between the level of legal culture in society, the state of citizens' legal consciousness, and the effectiveness of the moral and value influence on law is clarified. Key risks associated with the plurality of moral systems, moral relativism, and the political instrumentalization of ethical norms are systematized, allowing for more precise criteria for assessing the moral justification of legal decisions. Conceptual approaches to harmonizing law with moral guidelines in post-conflict and multicultural environments are developed, which can serve as a basis for improving law-making and law enforcement practices in Ukraine and other states undergoing legal and social transformations.

Key words: moral and value dimension of law, ethical guidelines, law-making, law enforcement, social functions of law, legal culture, legal consciousness, moral relativism, international standards, legal education, harmonization of law and morality, legal policy.

Актуальність теми. У сучасних умовах глобалізації, культурного різноманіття та швидких соціальних трансформацій морально-ціннісний вимір права набуває особливого значення, оскільки етичні орієнтири суспільства безпосередньо впливають на зміст правових норм, межі правового регулювання та легітимність правопорядку. Плюралізм моральних систем, ризик морального релятивізму й політичної інструменталізації моралі ускладнюють гармонізацію права та етичних принципів. В українському контексті ці виклики загострюються впливом історичних традицій, євроінтеграційних процесів та наслідків війни, що зумовлює потребу у науковому осмисленні механізмів інтеграції моральних цінностей у правотворчість і правозастосування для зміцнення соціальної єдності та забезпечення справедливості.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблематика взаємозв'язку права та моралі активно розробляється у працях вітчизняних і зарубіжних науковців у галузі філософії права, теорії держави і права та соціології. У межах природно-правового підходу дослідники наголошують на універсальних етичних засадах, що лежать в основі правопорядку, тоді як представники юридичного позитивізму акцентують на нормативній автономії права, водночас визнаючи вплив суспільних цінностей на правотворчість. В українській правовій науці дослідження зосереджуються на питаннях гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами, розвитку правової культури та запобіганні політичній інструменталізації моральних норм, що є особливо актуальним у контексті постконфліктного відновлення та євроінтеграції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Морально-ціннісний вимір права позначає внутрішню здатність правової системи відображати і підтримувати етичні орієнтири спільноти, задавати для них нормативну форму та забезпечувати їхню дієвість через механізми правотворення, правозастосування і правової відповідальності. Йдеться не лише про декларативне проголошення цінностей, а про їх інституціоналізацію у правилах поведінки, процедурах прийняття рішень, стандартах справедливого судочинства і гарантіях прав людини. У цьому значенні право постає не як нейтральна техніка регулювання, а як носій певного уявлення про належне, справедливе і гідне, що корелює з домінуючими моральними уявленнями суспільства.

Однак навіть у позитивістській парадигмі мораль не усувається з поля правової раціональності. Герберт Гарт визнавав існування мінімального морального змісту права, що випливає з людської вразливості, приблизної рівності і взаємної байдужості, без якого правовий порядок не може зберегтися [14, с. 183-194]. Лон Фуллер у відповідь на позитивістську ідею нейтральності запропонував концепцію внутрішньої моралі права, яка полягає у вимогах загальності, публічності, неперервності, несуперечності, керованості і відповідності офіційної практики прийнятим нормам. Порушення цих вимог робить норму не просто технічно недосконалою, а морально дефектною, оскільки вона не може слугувати орієнтиром для автономної поведінки адресата [13, с. 312-324].

Місце моралі і цінностей у класичних і сучасних теоріях можна окреслити як шкалу від нормативної залежності до аналітичної автономії, на якій проміжні позиції займають інтегративні моделі. Природно-правова традиція стверджує залежність права від вищих моральних критеріїв, що дає підстави для моральної критики позитивного закону у випадках крайніх несправедливостей. Позитивізм забезпечує ясність і передбачуваність завдяки формальним критеріям чинності, але потребує додаткових моральних рамок для оцінювання справедливості результатів. Інтегративні концепції поєднують аналітичну чіткість з вимогами моральної легітимності через принципи, пропорційність і дискурсивні процедури [1, с. 16-22].

Проблема співвідношення права і моралі включає дві групи питань. Перша стосується точок перетину, де мораль надає праву зміст і виправдання. Це конституційні цінності гідності, рівності, свободи совісті і слова, поваги до приватного життя, які формують матеріальні межі розсуду законодавця і адміністрації. Це також принципи добросовісності і розумності у цивільному праві, справедливості

покарання у кримінальному праві, пропорційності втручання у публічному праві [3, с. 34]. Друга група стосується розмежування, коли право з огляду на публічний порядок, юридичну визначеність і рівність перед законом утримується від санкціонування окремих моральних уявлень, залишаючи простір приватної автономії і плюралізму. Тут проявляється ідея нейтральності держави щодо світоглядних доктрин за умови поваги до базових прав людини.

Морально-ціннісний вимір права має також процедурну площину. Не лише зміст норми, а і способи її прийняття та застосування має відповідати стандартам чесної процедури. Відкритість, участь заінтересованих сторін, мотивованість рішень, передбачуваність і послідовність практики, доступ до ефективних засобів захисту є не просто технічними рисами, а елементами моральної якості правопорядку. Саме завдяки процедурній справедливості моральні розбіжності у плюралістичному суспільстві набувають керованої форми і трансформуються у прийнятні для більшості компроміси [9, с. 59-67].

З урахуванням наведеного мораль і право доцільно розуміти як взаємопов'язані, але не тотожні системи. Мораль задає горизонти легітимності та остаточної мети правового регулювання, право забезпечує загальнообов'язкову форму і механізми реалізації морально значущих приписів, підтримує мінімальний рівень соціальної координації і захищає простір свободи для розмаїття етичних переконань [2, с. 48-50]. У цій взаємодії виникає напруження між ціннісною чутливістю та формальною визначеністю, між потребою у гнучкості і вимогою стабільності. Завдання сучасної теорії і практики полягає у побудові таких інституційних рішень, які зберігають етичні сенси правопорядку, не руйнуючи його системність і загальну керованість.

Домінуючі моральні орієнтири суспільства безпосередньо впливають на формування змісту права, визначаючи його ціннісні рамки та напрями розвитку. Уявлення про добро, справедливість, гідність та рівність стають основою для створення норм, що регулюють поведінку, закріплюють права та обов'язки, а також визначають межі допустимого. Ці орієнтири змінюються залежно від історичних умов, соціально-економічних процесів та культурних трансформацій, що зумовлює оновлення законодавства та адаптацію правових механізмів до нових етичних стандартів.

Вплив моралі на право проявляється через пряме закріплення моральних імперативів у законах (наприклад, заборона катувань, охорона життя, забезпечення рівності) та опосередковане використання оціночних категорій («добросовісність», «справедливість», «розумність»), які потребують морального тлумачення при правозастосуванні. Судова практика, спираючись на ці категорії, забезпечує баланс між буквою закону та етичними вимогами, враховуючи конкретний соціальний контекст [7, с. 418-427].

Яскравими прикладами інтеграції моральних імперативів у право є визнання життя людини найвищою соціальною цінністю, закріплене у національних конституціях і міжнародних актах, абсолютна заборона катувань та принцип добросовісності в цивільному праві, що вимагає сумлінної реалізації прав і обов'язків. Завдяки включенню моральних орієнтирів у правову систему забезпечується не лише регулятивна, а й інтеграційна та виховна функції права, що підвищує його легітимність і здатність підтримувати соціальну стабільність.

Моральні орієнтири визначають межі, за які правове регулювання не повинно виходити, аби не порушити базові уявлення суспільства про гідність, свободу та недоторканність приватного життя. Вони встановлюють етичні обмеження державного втручання у сферу особистої автономії, формуючи баланс між суспільним інтересом і правами індивіда [3, с. 35]. Визначення допустимих меж правового примусу передбачає врахування як універсальних моральних принципів, так і культурно-історичних особливостей конкретної спільноти, що особливо важливо у сферах сімейних відносин, свободи слова, біоетики та захисту персональних даних [15, с. 142-151].

Конфлікти між правом і моральністю виникають у ситуаціях, коли закон дозволяє дії, які суспільство визнає

аморальними, або забороняє вчинки, морально виправдані в конкретних обставинах. Такі колізії свідчать про необхідність коригування законодавства або гнучкішого тлумачення правових норм, щоб забезпечити їх узгодженість із домінуючими етичними орієнтирами. Без цього право ризикує втратити суспільну підтримку та перетворитися на формальну систему норм, відірвану від ціннісних основ, які забезпечують його легітимність [8, с. 87-92].

У морально-ціннісному вимірі право виконує низку важливих соціальних функцій, що забезпечують його не лише як регулятор суспільних відносин, а й як засіб збереження та розвитку спільних етичних засад. Інтеграційна функція права проявляється в об'єднанні суспільства навколо загальноприйнятих цінностей, формуванні відчуття єдності та солідарності, що є особливо важливим у періоди соціальної нестабільності або трансформацій [12, с. 84-95]. Регулятивна функція полягає у встановленні правил поведінки, які відображають моральні орієнтири суспільства та забезпечують передбачуваність взаємодії між його членами. Виховна функція спрямована на поширення етичних стандартів через правові механізми, формування у громадян поваги до права і відповідального ставлення до своїх прав і обов'язків. Охоронна функція полягає у захисті базових суспільних цінностей, таких як життя, гідність, свобода, рівність та справедливість, і створенні умов для їх реалізації на практиці.

Реалізація морально-ціннісного впливу на право стикається з низкою викликів і ризиків. Множинність моральних систем у багатокультурному суспільстві зумовлює відмінності у розумінні справедливості та допустимих меж правового регулювання, що може спричиняти конфлікти між окремими соціальними групами. Ризик морального релятивізму полягає у можливості підриву стабільності правопорядку через відсутність єдиних етичних орієнтирів, що відкриває простір для зловживань і правового нігілізму [4, с. 174-187].

Окрему загрозу становить політична інструменталізація моралі, коли моральні аргументи використовуються для виправдання рішень, що переслідують вузькі політичні інтереси, а не справжні суспільні потреби. Подолання цих викликів вимагає формування правової системи, здатної зберігати баланс між універсальними етичними принципами та культурним різноманіттям, а також забезпечувати стійкість правопорядку перед зовнішніми та внутрішніми потрясіннями [6, с. 18].

Вплив моральних орієнтирів на право має різні форми у залежності від правової системи, культурного середовища та історичного досвіду конкретної держави. У країнах континентальної правової сім'ї, таких як Франція чи Німеччина, морально-ціннісні засади інтегровані у правові принципи через конституційні положення та кодифіковані норми, що чітко закріплюють базові права і свободи [16, с. 301-324]. У країнах загального права, зокрема у Великій Британії та США, значна роль належить судовій

практиці, де прецеденти формують баланс між правовими нормами та моральними міркуваннями, адаптуючи право до змін суспільних уявлень про справедливість. Міжнародні документи, зокрема Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та Європейська конвенція з прав людини, закріплюють універсальні морально-етичні стандарти, які слугують орієнтирами для національних правових систем і сприяють гармонізації підходів до забезпечення прав людини [11, с. 83-96].

В українському контексті морально-ціннісний вимір права формувалася під впливом багатозарової історичної спадщини, що поєднує європейські правові традиції, звичаєве право та релігійно-етичні принципи. Характерною особливістю є те, що моральні орієнтири в Україні значною мірою зумовлені християнською культурою, яка заклала основи уявлень про гідність, милосердя та солідарність, водночас модернізаційні процеси та інтеграція у європейський правовий простір стимулюють переосмислення цих цінностей у світлі міжнародних стандартів. Сучасні виклики, зокрема війна, масштабні міграційні процеси та цифровізація, актуалізують потребу у поєднанні традиційних етичних засад з інноваційними підходами до правового регулювання, щоб зберегти соціальну єдність і легітимність правопорядку [5, с. 42-69].

Подальший розвиток правової системи потребує цілеспрямованого удосконалення правотворчості з урахуванням етичних стандартів, що визнані суспільством як фундаментальні. Це передбачає проведення етичної експертизи законопроектів, розширення участі громадськості у законотворчому процесі та впровадження механізмів моніторингу відповідності норм моральним імперативам [10, с. 23-30]. Розвиток правової освіти та просвітництва виступає ключовим інструментом формування правової культури, яка інтегрує моральні орієнтири у повсякденну практику правозастосування. Особливе значення має створення або посилення інституцій, здатних узгоджувати моральні цінності з вимогами права, включаючи конституційні суди, омбудсменів та дорадчі етичні ради.

Проведене дослідження засвідчує, що морально-ціннісний вимір права є невід'ємним чинником його соціальної ефективності та легітимності. Право, яке відображає домінуючі етичні орієнтири, здатне виконувати інтеграційну, регулятивну, виховну та охоронну функції на високому рівні, підтримуючи баланс між соціальним порядком та особистою свободою. Водночас забезпечення цього балансу вимагає врахування культурного різноманіття та уникнення політичної інструменталізації моралі. Подальші дослідження у сфері морально-ціннісного виміру права мають зосередитися на виробленні універсальних критеріїв етичної оцінки правових норм, аналізі міжнародного досвіду узгодження моралі і права, а також вивченні механізмів адаптації правової системи до швидкоплинних змін у моральних орієнтирах суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

- Баймуратов М. О., Дудченко В. С. Мораль та право в умовах глобалізаційних викликів. *Часопис Київського університету права*. 2021. № 3. С. 16–22.
- Бенедик Н. В. Етичні стандарти як складова правової політики держави. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2019. Вип. 69. С. 47–54.
- Бондаренко С. П. Взаємодія моралі і права: сучасний український контекст. *Право і суспільство*. 2020. № 2. С. 32–38.
- Гетьман А. П., Білокур С. В. Правові цінності у правотворчій діяльності. Харків: Право, 2018. 208 с.
- Гришук О. В. Мораль у праві: теоретико-методологічний аналіз. Київ: Алерта, 2017. 368 с.
- Костенко О. М. Принципи моралі як основа правового порядку. *Юридичний вісник України*. 2022. № 5. С. 14–19.
- Котюк В. О. *Філософія права*. Київ: Ін Юре, 2019. 512 с.
- Лазур Я. В., Марущак А. І. Моральні імперативи та правові норми: проблема гармонізації. *Порівняльно-аналітичне право*. 2021. № 4. С. 87–92.
- Мурашин О. Г. Моральні цінності та їх роль у забезпеченні верховенства права. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2020. № 1. С. 59–67.
- Сліпченко С. О. Етична легітимність права: проблеми та перспективи. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2021. № 1. С. 23–30.
- Alexy R. *The Argument from Injustice: A Reply to Legal Positivism*. Oxford: Clarendon Press, 2002. 368 p.
- Finnis J. *Natural Law and Natural Rights*. Oxford: Oxford University Press, 2011. 494 p.
- Fuller L. L. *The Morality of Law*. Rev. ed. New Haven: Yale University Press, 1969. 262 p.
- Hart H. L. A. *The Concept of Law*. 3rd ed. Oxford: Oxford University Press, 2012. 400 p.
- MacCormick N. *Institutions of Law: An Essay in Legal Theory*. Oxford: Oxford University Press, 2007. 320 p.
- Peczenik A. *On Law and Reason*. Dordrecht: Springer, 2008. 356 p.